

Tomka Ferenc

Egyházüldözés és propaganda a kommunizmusban¹

Religious Persecutions and Propaganda in Communism

Összefoglalás

Sokan hallottak arról, hogy a kommunista hatalom üldözte az egyházat, de ennek összetett rendszerét inkább csak a kort tanulmányozó szakemberek ismerik, pedig az megrendítően izgalmas és közérdekű. A tanulmány áttekintést ad a kommunista egyházüldözés történetéről és az ezt kísérő propaganda módszereiről.²

Summary

Many have heard that the Communist regime persecuted churches, but its complex system is mainly known to the specialists of the period, despite the fact that it is shockingly exciting and of general interest. An overview is given of the history of religious persecution by the Communist regime and the accompanying propaganda methods.

A KONCEPCIÓS PEREK ÉS MÓDSZEREIK

A kommunista diktatúra egyházüldözésének egyik mesteri eszköze volt a koncepciós perek lefolytatása, ezért érdemes megvizsgálni, milyen módon használta fel ezeket a pereket az egyházellenes propaganda.

A Mindszenty-per – a koncepció per példája

Új fényt vetnek a koncepció perekre az 1990 után előkerült jegyzőkönyvek, amelyekből pontosan megismerhetjük az ilyen jellegű perek előkészítését és levezetésének menetét.³ A fennmaradt dokumentumok bemutatják, hogy Rákosi Mátyás, a párt vezetője – és egy általa irányított csoport, Kádár János belügyminiszter közreműködésével – előre meghatározta, kiket kell majd a per tanúivá tenni (akár volt közülük a Mindszenty elleni vádakhoz, akár nem). Megtervezték, milyen vallomásokot kell kikényszeríteni belőlük, a kicsikart, hamis „vallomások” alapján hogyan kell összeállítani a vádiratot, s végül, hogyan kell ezeket a propagandára felhasználni, az ország és a külföld elé tárni.⁴

A kommunista büntetőeljárások gázságának egyik jellemzője – ami lehetővé tette a koncepció pereket is –, hogy a bírói ítélethez nem volt szükség bizonyító tényekre vagy tanúkra, elegendő volt a vádlott beismerő vallomása. Azokat pedig szisztematikusan *ki lehetett verni* a vádlottakból. E logika alapjait Lenin vetette meg, amikor ezt írta: „Számunkra az erkölcs az, ami elősegíti a kizsákmányoló társadalom elpusztítását.”⁵ Ennek mentén minden erkölcsössé vált, amit a kommunisták tettek.

A koncepció perek jellemzője, hogy a pert megelőzően – így a Mindszenty-per előtt is – az állambiztonsági emberek készítettek egy, a céljaiknak megfelelő vádiratot. A Mindszenty elleni vádiratok fennmaradtak. Az első vádirattervezet nem nyerte el Rákosi tetszését. A dokumentumon az ő kézírása olvasható: „Ez a jegyzőkönyv politikához nem konyító emberek munkája. Ez Mindszenty működését dicsőítené.” Ezzel szemben a jegyzőkönyvnek röviden és tömören tartalmaznia kellett a következőket: a magyar demokrácia megdöntésére irányuló tevékenységet,⁶ a kémkedést, a valutaüzérkedést. Tartozzon a vádak közé a Habsburgok visszahozatalának szervezésére irányuló tevékenység, a nyilasok támogatása (bár a bíboros a nyilasok börtönét is megjárta). Rákosi utasításának végén összefoglalja a célt: „A jegyzőkönyv Mindszentyt mutassa egy reakciós, korlátolt, szűk látókörű, cinikus politikai kalandornak. A jegyzőkönyvből ne csak a magyar nép lássa, hanem a külföld is, kicsoda Mindszenty. Ezért nemcsak reakciós, fasiszta voltát, hanem korlátoltságát, jellemtelenségét, hazudozásait, elvakultságát is le kell leplezni. Ne felejtsek el, az ügy messze túlnő a magyar határon, és az egész nemzetközi reakció veresége.”⁷

A vádakkal kapcsolatban ismernünk kell a tényeket: pl. a valutához a hercegprímásnak annyi köze volt, hogy tekintélyes külföldi pénz-, ruha- és gyógyszereségeket szerzett a háború után nyomorban élő magyarok számára. Rákosiék a bűnül rótták fel, hogy a valutát nem váltotta át magyar forintra. Ebben az időben a pénz tudvalevően egy-két nap alatt elveszítette értékét, a valuta viszont vásárlóértékkel bírt, és sok tízezer ember életét mentette meg.⁸

Mindszentyről két összefoglaló könyv született a propaganda számára, amelyek a Rákosi által megfogalmazott rágalmakat tartalmazták, bárdolatlan stílusban. E „Sárga könyvet”, majd később a „Fekete könyvet” ország- és világszerte terjesztették. A propaganda hazugságára jellemzően szerepelt benne a prímás kézzel írt „vallomása”, amelyben a Rákosi által megadott stílusban vallja be bűnösségét. A bíborost ismerők

természetesen azonnal felismerték, hogy illet Mindszenty sosem írna le. A kézzel írt vallomás rejtélye a külföld számára is nemsokára feltárult: egy külföldre menekülő neves magyar írásszakértő házaspár vallotta be és tárta a világ elé (és kicsempészett fényképekkel igazolta), hogy őket kényszerítették arra, hogy Mindszenty kézírását utánozva, számos beismerő „vallomást” hamisítsanak. (A vallomást tevő szakértő házaspár rövidesen, „váratlanul” elhunyt.)⁹

A koncepció vádak bevallását gyakran erőszakkal csikarták, verték ki a vádlottból. Mindszenty bíboros emlékirataiban beszámol arról, milyen kínzásokkal akarták kényszeríteni, hogy vallja azt, amit a koncepció szerint hallani akartak. „A letartóztatás napján az Andrassy út 60.-ba vittek. Lehúzták reverendámat, és gúnyosan nevetve alsóruhámat is. [...] Majd elkezdődik a kihallgatás. Írnak egy jegyzőkönyvet, de nem az került bele, amit én mondtam. Megtagadtam az aláírást. Décsi (ávós ezredes, a tárgyalás vezetője – T. F.) fenyegetően megszólal: Jegyezze meg, nálunk a vádlottak nem azt vallják, amit ők akarnak, hanem amit mi akarunk. S kiadta az utasítást: Tanítsátok meg vallani! Az őrnagy visz a cellámba... [...] Belép oda egy magas, tagbaszakadt rendőrtiszt... Nekem fut, és csizmával egész erejével belerúg fődetlen gerincembe. Ő is, én is a szemközti falnak esünk... Egymás után méri rám az ütéseket. Arra ébredek, hogy felloccsolnak... Visszavezetnek. Újra követelik, hogy írjam alá a jegyzőkönyvet. Megtagadom. Ez nem az én vallomásom. Décsi dühösen kiadja a rendelkezést: Vissza vele! A gumibotozás újratekődik. Utána megint visszavisznek. Décsi ordítva követeli a jegyzőkönyv aláírását. Amikor megtagadom, harmadszor vitet vissza »külön kezelésre«. Az őrnagy harmadszor gumibotoz meg. Ezután Décsi utolsó kísérletet tesz, hogy aláírassa velem a jegyzőkönyvet. Válaszom ugyanaz. Megint tudomra adják, hogy a vádlottaknak itt azt kell vallaniuk, amit a rendőrség parancsol. A kihallgatók is kifáradnak. Ezután eltelik egy nap, majd a második éjszaka is olyan, mint a tegnapi.”¹⁰

Közben máris beindul a sajtóban a propaganda-hadjárat, amely egyben a vádlott „meggyőzésének” egy újabb lépése is. Az *Emlékirataimban* így folytatja: „A következő nap az egyik ór felolvassa a *Szabad Nép* újságot, amelyben Kádár belügyminiszter tudtul adja, hogy a bíboros a bizonyítékok súlya alatt megtört, beismerte az összeesküvést, kémkedést, valutával üzérkedést.”¹¹ Ezután éjszaka folytatódnak a „kihallgatások”.

A következő napok egyikén a meggyőzés és a kínvallatás egy újabb formáját alkalmazták: megmutatják neki lefogott titkára róla szóló, aláírt „vallomását”. Rá akarják bírni, hogy ő is „vallja be”, amit mondanak neki. Közben orvosok rendszeresen látogatják, és különböző „orvosságok” bevitelét követelik, melyeket, ha teheti, a bíboros titokban elrejt, mert tudomása van az ÁVO által használt akaratbénító szerekről. Megfenyegetik, hogy az édesanyját is behozatják, ha nem hajlandó vallomást tenni.

Az *Emlékirataimban* így folytatja: Mintegy két hét után „táncoló színes köröket kezdtem látni a falon, a levegőben... Décsi ezredes minden éjjel két-három ízben átad kínzómnak, aki záporozza rám az ütéseket. Fizikai megtörésemre szolgál egy másik kegyetlen módszer: nem engednek aludni. Bénuló állapotomban kezdem elhinni, hogy talán mégis bűnös vagyok... Az akaratbénító és kábító szerektől való félelmemben alig eszem... Szabad levegőre az itt töltött 39 nap alatt egyszer sem engedtek. Egy

eddig soha nem tapasztalt félelemérzés kerít hatalmába. [...] Ellenállásom legyen-gült, öntudatom, önérzetem is kihunyt... Már azzal sem törődöm, hogy az elém tett jegyzőkönyv az én vallomásomat tartalmazza-e.”¹² A folytonos kihallgatásokra éjszaka viszik el, hogy a rabok ne lássák, hogy a bíboros itt van köztük.

A propaganda következő lépéseként a „nyílt tárgyalás” következik. A bíborost megmosakodva, megborotválva, új ruhába öltöztetve az orvosok készítik fel, hogy kibírja a tárgyalást. Itt – öntudatának teljes hiányában – elmond egy belé szuggerált beismerő beszédet,¹³ amelynek következtében február 8-án életfogytiglani börtönre ítélik.

A propaganda végső eszközeként a sajtó, így a *Szabad Nép* már két nappal az ítélet előtt, február 6-án így ír: „Egy szánalmas féreg, riadt gonosztevő áll a bíróság előtt. Sutba dobva elveit és céljait, csak eggyel törődik, hogyan menthetné meg nyomorult életét. Hazudozik, kibúvókat keres, büntétsáira hárítja a felelősséget. Minden jóérezsű ember megvetéssel fordul el az emberi elaljasodásnak attól a szörnyű gyalázatától, melyet Mindszenty testesít meg.”

1949. július 7-én, amikor a bíboros némileg megerősödött, a Népbíróságok Tanácsához írt levelében börtönben tett „vallomásait” semmisnek nyilvánítja. Ezt azonban nem hozzák nyilvánosságra. A következő évtizedekben, egészen a rendszerváltásig a propaganda változatlanul a Rákosi által megrajzolt bíborosképet sulykolja a társadalomba.

A Gröss-per és az amalgám perek, mint a propaganda eszközei

Az amalgám per fogalmát a jegyzőkönyvek tanúsága szerint maga a kommunista titkosrendőrség és vezetőség használta, amint erről is maradtak meg. 1951. május 4-én a Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának ülésén Révai József, a párt egyik főideológusa válaszolt a jelenlevőknek a tervezett koncepció per körvonalait. Ezekben az években a párt elsősorban a szerzetesrendeket és a püspököket akarta lejáratni a nép előtt, és mindazokat, akik támogatták őket. Ez teszi érthetővé a vádlottak összeválogatását. Idézzük a jegyzőkönyv anyagát: „A per vádlottjait »amalgám« módszerrel¹⁴ kell kiválogatni. [...] A vádlott legyen a pálos rendfőnök, a ciszterci rend főnöke és néhány püspök. A következő vádakat kell bebizonyítani: A. A vádlott pálos szerzetes gyilkosságainak elkövetésénél ellenforradalmi szervezetet épített ki. (Valójában a pálos Vezér Ferenc asszonyokat védett a megerősököléstől, eközben a férjek agyonverték néhány szovjet katonát. – T. F.) Munkájában támaszkodott nemcsak saját rendjére, hanem az egész klerikális reakcióra, beleértve a Püspöki Kart. B. A pernek bizonyítani kell, hogy a vádlott püspökök a régi rend visszaállítását akarják, hogy esküdt ellenségei a demokráciának... megszegik a törvényeket, kémkednek, valuta-üzleteket kötnek. C. A pernek bizonyítani kell, hogy a legfontosabb szerzetesrendek illegalitásba vonultak, államellenes működést fejtenek ki, a reakciós püspökök tudtával és segítségével. D. A pernek bizonyítani kell, hogy a szerzetesrendek tagjai erkölcsi mocsárban élnek. A pert úgy kell előkészíteni, hogy legkésőbb május végén legyen.”

Felmerült a kérdés: „melyik püspökre kell a tüzet irányítani”, Gröss vagy Shvoy, avagy Péteri püspök legyen a vádlott? „Letartóztassuk-e őket a per előtt?” A jegyző-

könyvek rögzítik a vitát, végül az a döntés születik, hogy csak Grösz érseket tartóztassák le, a többieket „helyesebb házi őrizetbe venni, internálni, s így lehetetlenné tenni püspöki funkciójuk gyakorlását”.¹⁵

A Grösz-per szándéka széles körű csapást mérni az egyházra, ezért a fő perhez számos mellékpert kapcsoltak, melyek szintén pontosan előkészített tervek szerint folytak le.¹⁶ Meghatározták: „Amennyiben lehetséges, a vádirat május 25–26-án jelenjen meg. A tárgyalás június 2-án kezdődjék, lehetőleg úgy, hogy négy tárgyalási nap után ítéletre kerülhessen sor.”¹⁷ Az ÁVH már kellő tapasztalattal rendelkezett arról, mennyi idő alatt lehet kínzással-veréssel, tudatot torzító eszközökkel vallomásra kényszeríteni az elítélteket.

Grösz érsek amalgám perének 22 mellékperében 17 halálos ítéletet hoztak, 216 személyt ítéltek sokévi börtönre. A dokumentumok félelmetes pontossággal mutatják be a koncepciót: a persorozatban vádlottá kell tenni mindazokat a tipikus alakokat, akik még kiállnak az egyház mellett. Közéjük kerültek szerzetesek, katolikus újságírók, ügyvédek, papok és világiak.

A perrel kapcsolatos sajtókampányt, propagandát annyira fontosnak tartották, hogy Rákosi Mátyás vezetésével körültekintően kidolgozták: ki, hogyan, melyik újságban és miként tájékoztasson az eseményekről. Az újságok pontos sorrendet tartva úgy jelentették meg a híreket, hogy minden napra jusson egy-két tudósítás.

Ezután azt is megtervezték, miként használják ki a propaganda által teremtett légkört: hívják meg a püspöki kar még szabadon levő tagjait, hogy a megfélemlített légkörben tárgyaljanak velük. Vegyék rá őket arra, hogy ígérjenek hűséget az államnak, és ítéljék el a per vádlottjait. Mivel mindennek lényegi célja a propaganda is: követeljék a püspököktől, hogy ígéreteiket az ország nyilvánossága előtt tegyék.¹⁸

A DIKTATÚRA ELSŐ ÉVEINEK TÖRTÉNETE ÉS PROPAGANDÁJA

Áttekintve a kommunizmus hazai történetét, látható, milyen módszerekkel és propagandával vették kezükbe a hatalmat, és folytatták az egyházzellenes támadássorozatot. Módszerüket „szalámitaktikának” nevezhetjük. Lépéseik előre kiszámítottan épültek egymásra: az egyesületek megsemmisítése; a többi párt megsemmisítése; az iskolák államosítása, hitoktatás betiltása; főpapi perek; a papi békemozgalom által a papság megosztása.

Az egyesületek megsemmisítése

Magyarországon a 40-es években a katolikus szellemű egyesületek és társulatok taglétszáma több mint egymillió főt tett ki.¹⁹ A kommunisták részéről az egyház elleni támadás első lépése volt, hogy 1946-ban minden keresztény egyesületet betiltottak, vezetőiket börtönbe zárták, több esetben kivégezték. A betiltásokat, a propaganda eszközeit használva, minden esetben jogosnak kellett igazolni. A titkosrendőrök tehát rendszerellenes röplapokat vagy fegyvereket rejtettek el egyházi iskolákba vagy a vád alá helyezni kívántak lakásába, padlására. Majd a „megtalált” bizonyítékok alap-

ján megszülethettek az ítéletek. Ezt a módszert követték többek között Kiss Szaléz gyöngyösi ferences perében, majd halálos ítéletében. A szerzetes körül erős katolikus egyesületi élet folyt. Az ellene irányuló súlyos vádaknak, majd pernek feladata volt igazolni a katolikus egyesületek (s mellette a szerzetesek) gonosz és rendszerellenes magatartását, azaz az egyesületek és szerzetesrendek megszüntetésének jogosságát. 1946-ban Kiss Szalézt három fiatalkorú „társával” együtt halálra ítélték, az ügy további 30 diák vádlottját szovjet munkatáborokba küldték.

1946-ban a Teréz körúton egy összeszólalkozásban lövöldözés támadt, és két orosz katona meghalt. A tetteseket nem találták, de a rendszer és a propaganda katolikus egyesületi fiataloknak tulajdonította a támadást.

A pártok megsemmisítése

A Kommunista Párt programja 1945 táján egy többpártrendszerű demokráciát hirdetett meg. De a párt szinte azonnal megkezdte a többi párt, a más véleményen lévők kiirtását. A feltárt dokumentumokból kitűnik, hogy belső embereik számára kezdettől világos volt a távlati cél; ugyanaz az út, amelyet évtizedekkel korábban a Szovjetunió végigjárt Lenin, majd Sztálin vezetésével. Először meg kell semmisíteni minden egyesületet, majd minden egyéb pártot, társadalmi erőt, majd az egyházi vezetőket, végül következik a vallás teljes kiirtása.

A propaganda a társadalom adott helyzetétől és a körülményektől függően hirdette a rendszer céljait. Az 1945 utáni években ugyanazokat az elveket vallotta, amelyeket a korabeli társadalom és jogrend jogszerűnek tartott, így többek között vallásszabadságot hirdetett.²⁰ A párt vezetőinek magatartása is a propagandának megfelelő volt: amíg az látszott szükségesnek, addig az egyházak szövetségesének mutatták magukat, akik csupán a reakciós főpapok (eleinte csak Mindszenty) ellen folytatnak harcot. 1947-ben a kommunista vezetők, Dinnyés Lajos, Münnich Ferenc még részt vettek a Szent István-napi körmeneten és hasonló egyházi rendezvényeken. Az 1946. I. tc. kimondta: „Az állampolgárok elidegeníthetetlen joga: a vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása... az egyesülés és gyülekezési jog.” A háttérben azonban az egyház elleni harc szüntelen tervezése folyt. Előkerült egy bizalmas irat, amelyet a Politikai Bizottság tagjai 1948 novemberében kaptak kézbe *A klerikális reakció elleni harc* címmel.²¹ Ebben részletekig menő program olvasható a „szalámitaktika” további lépéseiről, melyeknek célja volt az ideológiai harc mellett, hogy igazolják a kommunisták teljhatalmát, és megrettentsek a társadalmat és az egyházak vezetőit.

Az iskolák államosítása

Az egyesületek elleni vádakot követték az egyházi iskolákat és a hitoktató papok erkölceit kikezdő támadások, rágalmak. Így rövidesen „igazolttá vált”, hogy az egyházi szervezetekben, iskolákban „összeesküvő, államellenes, fasiszta elemek”, tanárok, diákok bújnak meg. Rákosi eközben, 1947-ben ismét teljes vallásszabadságot és a vallásoktatás szabadságát hirdette meg.

Egy koncepcióser-sorozat után, 1947-ben megszüntették a kötelező hitoktatást, majd 1948-ban államosították az egyházi iskolákat (melyeknek több mint fele katolikus iskola volt). A propaganda az egyházi iskolák nevelési rendszerét, nevelőit és sok esetben diákjait is rendszeresen hamis vádakkal támadta. Akik megpróbáltak kiállni ezen iskolák mellett, azokat bezárták, a megvádolt fiatalokat kitiltották az ország összes középiskoláiból. Ezzel törekedtek elriasztani mindenkit attól, hogy az egyháznak, az iskoláknak védelmére keljen.

Az iskolák államosításával összefüggő hangulatkeltéshez kapcsolódott a pócspetri per. A falu 1948 júniusában a katolikus iskolához kivonult, és az iskola bezárása ellen tüntetett. Miközben két rendőr megpróbálta visszatartani a tömeget, az egyik falubeli az egyik rendőrtől elvette a puskáját, és agyonlőtte. A falut a rendőrség napokra elzárta, többeket összeverték, börtönre ítélték. A plébánost, Aszalós Jánost és a falu jegyzőjét megvádolták és halálra ítélték. Később a plébános ítéletét életfogytiglanra változtatták, a jegyzőt kivégezték. A pert és ítéletet a politikai fordulat után koholták és koncepciósnak nyilvánították.²²

A szerzetesrendek feloszlatása

A nagy egyházi intézmények megsemmisítése után kezdődött meg Mindszenty bíboros pere, majd a szerzetesrendek feloszlatása. 1950 augusztusában 2500 szerzetest internáltak, majd egy hónap múlva a többieket, összesen mintegy 11 600 szerzetest. Mindezt perek és széles körű propaganda készítette elő, köztük Mindszenty bíboros pere; utólag is perekkel igazolták ennek jogosságát, a Grösz-perhez amalgám módon kapcsolt szerzetesi perekkel.

A média minden egyes perrel kapcsolatban újra és újra megfogalmazta: ismét fény derült a klerikális reakció, a szerzetesek, katolikus egyesületek, iskolák államellenes magatartására, és számos összeesküvésüket sikerült leleplezni.

A papi békemozgalom

A kommunista propaganda rafinált eszköze lett az ún. papi békemozgalom. E mozgalom célját Rákosi fogalmazta meg 1949-ben, a párt (MDP) ülésén: „Gondoskodnunk kell arról, hogy az ellenség megoszoljon, a káplán a püspök ellen legyen.”

A kommunisták bevált módszerként alkalmazták a velük szemben álló erők megosztását (divide et impera). Előbb a keresztény egyházak (katolikusok, protestánsok, kisebb egyházak) között szítottak ellentétet, majd – a papi békemozgalom segítségével – a papság és a püspökök között. A békemozgalom a propaganda jól kimunkált eszköze is volt: igazolni kívánta a magyar nép és a világ felé, hogy a rendszer képes együttműködni a „haladó papsággal”.

A pártvezetőség fennmaradt jegyzőkönyvei igazolják, hogy a mozgalmat a párt tervezte és tartotta fenn. A háttérből való irányítással Rákosi a fiatal Kádár Jánost bízta meg.²³ Egy jegyzőkönyv beszámol arról, hogyan határozták meg előre egy Kádár János által vezetett megbeszélésen az „első békegyűlés” napirendjét, körülményeit és

a felszólalásokat. Sőt, előre megtervezték a gyűlést előkészítő propagandát is: „Szombaton jelenjenek meg az első erre vonatkozó sajtóhírek. A *Magyar Nemzet* és a *Kis Újság* tegyen közzé vasárnapi számában egy rövid részvételre vonatkozó hirdetményt. Majd kedden az összes többi sajtóorgánumon a sor. [...] Szombaton a *Szabad Nép* írjon erről, majd a Rádió, következő számában a katolikus *Új Ember* újság. Készüljenek filmfelvételek a filmhíradók számára. Ezek feladata igazolni, hogy milyen sok pap ért egyet a szocializmus építésével.”²⁴

Az első gyűlés után a sajtó azonnal világgá kürtölte a résztvevők magas számát. A 273 résztvevő valójában a papság létszámának csupán 3,5%-át jelentette, annak ellenére, hogy minden katolikus pap, szerzetes, de sok protestáns lelkész is kapott meghívót. A meghívón, félrevezetően, a gyűlés témájaként nem az állam melletti elköteleződés állt, hanem „a társadalmi igazságosság, valamint az állam és az egyház együttélésének módjai”. Mint később napvilágra került, a 273-as létszám sem volt igaz. A rendszerváltás utáni levéltári vizsgálatok alapján kiderült, hogy sok hamis név található a jelenléti íven. Olyan szerzetesek is szerepelnek rajta, akik ekkor már internálótáborban sínylődtek. Püspöki levéltárakból kerültek elő levelek, amelyekben papok tiltakoznak az ellen, hogy nevük bekerült a megjelenteket tartalmazó és országszerte terjesztett névsorba, noha nem voltak jelen.

A sorozatos félrevezető hazugságok és a hamisító propaganda ellenére a külföld ekkortájt következetesen elítélte a magyar kormány eljárását. Az Egyesült Nemzetek közgyűlése 43:3 arányban nemzetközi sérelemnek bélyegezte a Mindszenty-pert. A hazai püspöki kar és a magyar nép jó része is szembefordult a hamis propagandával, még ha ezzel a börtönbe zárást kockáztatták. Az egyház betiltott és börtönnel büntetett, az ifjúság körében végzett munkája egész idő alatt folyt, az ismételt razziák és börtönbüntetések ellenére.

A MAGYAR EGYHÁZ HELYZETE 1960 UTÁN

A kommunista időszak egyik legnagyobb feltűnést keltő eseménye volt a Vatikánnal való, 1964-es részleges megállapodás, mely szintén jelentős mértékben propaganda-célokat szolgált.

Háttere, hogy az 56-os események, majd a forradalmat követő megtorlások miatt Magyarország ENSZ-tagságát felfüggesztették, s a diktatórikus ítéleteket világszerte tiltakozások kísérték. Kádárék ezért mindent megtettek rendszerük újra elismertetéséért. 1962-ben sikerült visszaszerezniük a teljes jogú ENSZ-tagságot. 1963-ban amnesztiát hirdettek az 56-os politikai foglyok számára, majd ugyanebben az évben – a dokumentumok tanúsága szerint Moszkvával egyeztetve – puhatolódzni kezdtek, vajon a Vatikán hajlana-e valamiféle megállapodásra a magyar állammal.

Az 1964-ben létrejött megállapodásokat a vezetés idehaza és a külföld előtt is a kommunista hatalmi berendezkedés szentesítéseként értékelte. Agostino Casaroli, a meg egyezést tető alá hozó pápai megbízott azonban így ír emlékezéseiben: „A megállapodás csökkenteni akarta az egyház jogainak korlátozását Magyarországon, de ezt csak kevésbé sikerült elérnie.”²⁵ Az egyházak helyzete sok szempontból semmit sem javult.

Az elkötelezett papok és világi hívek elleni perek folytatódtak a következő 8 év során, egészen 1972-ig. Az ezt követő években már nem folytattak le pereket, de a hívő keresztények és a papok változatlanul tapasztalták a titkosrendőrség folyamatos jelenlétét és fenyegetéseit, és súlyos társadalmi hátrányt szenvedtek egészen a rendszerváltásig.

A propaganda szempontjából érdekes adat, hogy míg az 1960 előtti perek országos és nemzetközi visszhangot kaptak, a későbbi években a propaganda célja épp az ellenkező lett: bizonyítani, hogy hazánk demokratikus, Európa-konform útra lépett. Az esetenként több száz vallásos embert érintő házkutatásoknak, pereknek és börtönítéleteknek olyannyira nem volt sajtóvisszhangja, hogy a kutató is legfeljebb az apró betűs hírek között lelhetette ezek nyomát.

E megdöbbentő propaganda gyümölcsként a magyar történetírás legtöbb alapműve máig is úgy állítja be, mintha az 1964-es megállapodással véget ért volna a hazai egyházüldözés. Az egyetemeken használt, a 20. századról szóló tankönyvek sem írnak az 1960 utáni egyházi perekről, a papokat és vallásos embereket sújtó bebörtönzésekéről, melyek egészen 1972-ig folytatódtak.²⁶ Még kevésbé szólnak az egyháznak 1989-ig tartó titkosrendőri megfigyeléséről. Ennek eredményeképpen a történelem szakon ma végző hallgatók is ezt a hamis képet ismerik.

Jól ábrázolja a helyzetet és a propaganda szándékát a politikai rendőrség egy fennmaradt, 1964-es helyzetelemzése. „A politikai stabilitás lehetővé teszi, hogy a belső reakcióval szemben ne alkalmazzunk nagyobb arányú rendőrségi intézkedést. Viszont az ellenséges elemeknek és szervezkedéseknek szélesebb körét tartjuk ügynöki és technikai ellenőrzés alatt, mint bármikor az előző években. Meg tudjuk szerezni a kellő bizonyítékokat ahhoz, hogy ha a politikai helyzet úgy kívánja, tevékenységüket, a törvényességet betartva, megszakítsuk.”²⁷

Mindemellett, már az 1972-ig tartó perek idején, majd később is, a perbe fogottaknál lényegesen nagyobb volt azok száma, akiknek „veszélyes voltát” a rendőrség jelezte az iskoláknak, a munkahelyeknek, melynek következménye sok esetben a munkahelyről, egyetemről vagy a középiskolából való eltávolítás lehetett. A veszélyesnek ítélt személyeket „politikailag megbízhatatlannak” bélyegezték, és ez minden szinten (iskolában, munkahelyen) súlyos hátrányokkal, elbocsátással járt. S miközben egyrészt mindennek titokban kellett történni, a rendszer szándéka szerint az ilyen történések, mintegy benső propagandaként, a vallásos emberek megfélemlítését is szolgálták.

AZ ATEISTA DIKTATÚRA ÉS A HITOKTATÁS

A kommunizmus törvényi szinten lelkiismereti és vallásszabadságot hirdetett (vö. 1946. I. tc.). De 1948-tól kezdve a marxista ateizmus gyakorlatilag államvallás rangjára emelkedett. Ez azzal járt, hogy a népet nevelő (pedagógusi vagy kulturális-nevelői, akárcsak idegenvezetői) állásokba – és általában a vezető állásokba – csak olyanok kerülhettek, akik ateistának vallották magukat, és részt vettek az ateista elvek propagálásában.

A kommunista államvezetés 1949–1956-ig alig titkolta, hogy célja az egyház megsemmisítése, az ateizmus erőszakos terjesztése. A vallás és az egyházak elleni harcnak és propagandának a következő korszakot jellemző okmánya született meg 1958-ban

az MSZMP Politikai Bizottságának ülésén.²⁸ Ennek alapelve így hangzik: „A vallásos világnézet és a marxizmus–leninizmus között kibékíthetetlen ellentét van. A vallásos ideológia elleni harcot a marxizmus–leninizmus fegyvereivel vívjuk mindaddig, amíg a vallásos világnézet az emberek tudatából el nem tűnik. [...] A materialista világnézet terjesztése minden állami iskola, az egyetemek és főiskolák, minden állami kulturális-felvilágosító intézet feladata.” Az olyan pártfunkcionáriust, „aki gyermekét megkeresztelteti, hittanra járattja, vagy egyházi esküvőt rendez, pártfegyelmi úton felelősségre kell vonni.” Ezek az elvek lényegében 1989-ig meghatározták a vallással és egyházzal kapcsolatos magatartás irányát, de a dokumentum, és majd az ezt követők a korszakban, részletesen szóltak arról is, hogy a társadalom és a nyugati országok előtti propagandának a vallás szabadságát kell hirdetnie. Az MSZMP Agitációs Propaganda Osztálya például 1970. április 14-én a külső látszat szempontjából finomítja a korábbi kifejezéseket: változásra van szükség a hazai kommunista párt valláspolitikájában. Ezután a „vallás elleni harc, ateista nevelés” megfogalmazás helyett kerüljön a közhasználatba a „világnézeti nevelés” fogalma. Úgy kell támadni az egyházat, a vallást, hogy közben a párt és az egyházak közti párbeszéd (s a vallásszabadság látszata) ne szenvedjen csorbát.²⁹

1973 őszén az összes középszintű iskolában kötelezően bevezették a Világnézetünk alapjai elnevezésű tantárgyat. A név félrevezető, mert kifejezett célja a materialista-marxista világnézet oktatása és a vallásos világnézet kiirtása volt.

Az emberi jogokról szóló Helsinki Egyezmény aláírása után a kommunista-szocialista oktatásügyi vezetés úgy érezte, a propaganda szempontjából zavaró a Világnézetünk alapjai tantárgy elnevezése. Ezért az illetékes minisztérium a tárgy nevét a semleges hangzású Bevezetés a filozófiába névre keresztelte át, de annak tartalma változatlan maradt, még az 1989/90-es tanévben is.³⁰ Az ateista diktatúra irányelvei érvényben voltak 1989-ig, a fordulatig.³¹ 1975-ben, 1978-ban, 1982-ben további oktatási és párthatározatok születtek, amelyeknek titkos részei lényegében továbbra is fokozni kívánták az ateista és vallásellenes nevelést, miközben változatlanul előírták, hogy miként kell mind árnyaltabban fogalmazni, és a vallás szabadságát hirdetni.³²

Az 1951 óta érvényben lévő rendelet szerint „senki propagandát nem fejthet ki a hitoktatás ellen, s az azon való részvétel érdekében sem”.³³ Ezzel párhuzamosan, egészen a rendszerváltás előtti utolsó évekig, a nevelési intézmények és igazgatói egy-egy új rendelet megjelenése után „bizalmas útmutatásokat” kaptak, hogy az esetleg másképp fogalmazni látszó nyilatkozatok ellenére is tegyenek meg mindent a hittan visszaszorítása, a hitoktatás akadályozása érdekében. A valóságot jelzi, hogy a hittanra beíratás és a hittan ellenőrzése az iskolaigazgatók feladata volt. A szülőket megfenyegették, hogy súlyos következményekkel járhat gyermekeik beíratása. Az igazgatóknak a beíratást követő napon jelenteniük kellett a Megyei Tanácsnak a beíratkozottak számát és névsorát. Nagy létszám esetén a felsőbb szervek a hitoktatás elleni újabb hadjáratra szólították fel az igazgatókat, pedagógusokat és a szülők munkahelyi vezetőit is.

Az ateizmus hazugságot nem szégyellő propagandája áthatotta az oktatást, a tankönyveket, s mellettük az egész kultúrát, a rádiót, a színházat, a könyvkiadást. Jellemző példa a sok közül: a magyar kiadásokban Karl May *Winnetou* című regényéből kimaradt, hogy Winnetou a halála előtt megtért, magát kereszténynek vallva, és az

örök életbe vetett hittel halt meg. A magyar ifjúsági vagy felnőtt világirodalmi művekből egyszerűen kihúzták a vallásos részeket.³⁴ A katolikus kiadók pedig évente csak néhány kötetet jelentethettek meg, szigorú állami cenzúra mellett.

ÜGYNÖKVÁDAK

A 2002-es kormányváltást követően a nyugati médiában megvádolták az ismét kormányra kerülő MSZP-t és SZDSZ-t, hogy a kormány élén olyan emberek vagy azok gyermekei állnak, akik 1989 előtt a kommunista rendszer kiszolgálói, vezetői voltak. Ekkor jelent meg a sajtóban – a propaganda válaszáként –, hogy a magyar egyház vezetői közül sokan a kommunista rendszer ügynökeiként működtek.

Az ügynökvád megjelenése először széles körű zavart váltott ki, majd egyre több érdemi megnyilatkozás jelent meg ezzel kapcsolatban. Hosszú levéltári kutatás után megállapítható volt, hogy míg a propaganda szerint a papságnak 20 vagy akár 40–50%-a is ügynök volt, a valós adatok szerint mindössze 2%-uk volt az.³⁵ Ez a szám a társadalom más rétegeihez képest elenyésző. Közben megdöbbentő nyilatkozatok jelentek a témával kapcsolatban. Nagy Lajos, a Nemzetbiztonsági Hivatal megalapítója és első igazgatója egy interjúban elmondta, hogy a hivatal munkatársai igyekeztek eltüntetni az érdekkörükbe tartozó személyekre vonatkozó, terhelő levéltári adatokat, illetve az ügynökök kartonjai közé betettek olyan neveket is, akik nem voltak ügynökök. Céljuk a rendszerváltás utáni propaganda volt, a társadalom szándékos félrevezetése, önmaguk védelmében.³⁶

Az egyház sajtó propagandájáról

A kommunista diktatúra az egyházat minden eszköztől megfosztotta, amelyekkel a hitet hirdethette volna. Nem volt helye a rádióban, tévében, egyetlen hetilapra kapott engedélyt, illetve évi 5-6 megjelentetésére, szigorú cenzúra ellenőrzése alatt.

Az egyház elkötelezett tagjai és közösségei épp ezért másfajta propagandát fejtek ki. Mégpedig szó szerinti értelmében. (A propaganda szó terjesztést jelent, az egyház használatában: a hit terjesztése.) Ilyen propagandát valósított meg Mindszenty bíboros, Márton Áron erdélyi vagy Boldog Romzsa Tódor munkácsi püspök, sok püspöktársuk mellett. Hasonló tanúságot tett sok magyar üldözött és vértanú, többek között a rendszer által kivégzett Boldog Sándor István szerzetes, a rendőrök által meggyilkolt Brenner János szombathelyi pap, vagy Boldog Salkaházi Sára, aki a nyilas időben a zsidókért áldozta az életét. Sok sugárzó életű személy és csoport is élt a kommunista korban, amint erről sok könyv beszámolt.³⁷ A korabeli propaganda a bebörtönzésüket, halálukat rágalomokkal, gyalázkodással igyekezett megokolni. De életpéldájuk „propagandája” a tisztaság, emberség és hűség tanúságtételeként tovább él.

A közösségek tanúságtételét példázza az alábbi momentum. Az MSZMP PB 1960. június 21-i ülésén a BM megbízottja kijelentette: „Az illegális klerikális szervezetek a legnagyobbak. Rengeteg fiataalt vonnak be.” A PB határozata az államvédelemnek ekkor szabad kezet adott az „illegális klerikális erők elleni harcban”.³⁸ Az idő múltával, tapasz-

talva, hogy az egyházi közösségeknek nagyobb a vonzerejük, mint a KISZ-nek, felmerült a kérdés: vajon mit lehetne tanulni tőlük? A Kommunista Ifjúsági Szövetség, illetve a Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya 1984-ben megbízást adott szociológusok egy csoportjának, kutassák fel a katolikus kisközösségek erejét, annak módszereit. Néhány sor a hosszú kutatási jelentésből: „A kisközösségeknek sok olyan fiatal tagja van, aki nem kapott vallásos nevelést, de egy hívő osztálytársát vagy ismerőst elkísérte az összejövetelre, s itt ragadt.” A kisközösségek „szoros kapcsolatban vannak egymással, a plébániákkal, az egyházmegye vezetőivel. [...] A csoportot vezető pappal viszonyuk közvetlen, baráti. A tagokat is baráti viszony köti össze, az egymásra figyelés, egymáshoz mint baráthoz való viszonyulás jelei tapasztalhatóak köztük. Intenzíven foglalkoznak karitatív munkával is: Öregek, kórházak látogatása, a házimunka elvégzése, gyűjtés a rászorulóknak számára, betegek, öregek, elesettek segítése [...] Nekünk, nem vallásosoknak, azt hiszem, elgondolkoztatóak ezek a tendenciák. Sok fiatal kerül ilyen közösségekbe, s érzi jól magát, mert közösségre talált.”³⁹

JEGYZETEK

- ¹ Az Országos Széchényi Könyvtár előadás-sorozatát rendezett a propaganda témájában. Az alábbi írás az ott elhangzott előadás frott változata.
- ² Vö. Horváth Attila: *A vallásszabadság korlátozása és az egyházak üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején*. Polgári Szemle, 2014/1–2.
- ³ MOL 276 f. 68/102. ö.e.; 67/ 215. ö.e stb.; vö. Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrrorszervezet története*. Korona 2000 Kiadó, Budapest, 109–137. o.
- ⁴ Lásd Balogh Margit monográfiáját. Balogh Margit: *Mindszenty József I–II*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.
- ⁵ *V. I. Lenin Összes művei*. 31. kötet, Budapest, 1949, 94. o.
- ⁶ A demokrácia megdöntésével az ún. hóhértörvény értelmében mindenki vádolható, aki kritizálja a kommunista rendszert. S a bíboros valóban ezt tette. Mivel természetszerű kapcsolata volt külföldi követekkel, könnyen lehetett igazolni, hogy előtűk is tett elmarasztaló megjegyzéseket a rendszerről.
- ⁷ Vö. A Legfőbb Ügyészség 1990-ben felülvizsgálta a Mindszenty-pert, és erről egy dokumentumot készített a következő címmel: *Összefoglaló a Mindszenty József és társai bűnügyében lefolytatott perújítási nyomozás megállapításairól*. 1990. VI. 1022; MOL 276 f. 65/356. ö.e., 123–125. o.
- ⁸ Vö. Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest, 1994, 260–263. o.; Virányi Ottó: *A katolikus egyház karitatív tevékenysége*. In: Magyar Katolikus Almanach II. Szent István Társulat, Budapest, 1988, 327–328. o.
- ⁹ Beszámol erről a bíboros is: Mindszenty, i. m. 272–276. o.
- ¹⁰ Uo. 235–236., 240–242.; 247–248. o.
- ¹¹ Uo. 255. o.
- ¹² Uo. 266., 270. o.
- ¹³ Uo. 319. o.
- ¹⁴ Ez a szó, kertelés nélkül, így szerepel a jegyzőkönyvben: azaz a koncepció szándéka szerint kell vegyíteni a célnak megfelelő egyházi embereket. Az igazság nem érdekes. Vö. MOL A. 276. 54/142. ö.e. 3–9.; Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Püski Kiadó, Budapest, 1993, 44. o.
- ¹⁵ MOL A. 276.f. 54/152. ö.e. Vö. *A Grósz-per előkészítése 1951*. Szerk.: Szabó Csaba, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 20–27. o.
- ¹⁶ Vö. Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964*. Görres, München, 1988, 104. o.; Jámbor Ottó: *Grósz érsek koncepciók pere*. Belügyi Szemle, 1990/3.; Szántó Károly: *Meggyilkolt katolikus papok kálváriája*. Mécses, Budapest, 1991, 60–63. o.

- ¹⁷ MOL A. 276.f. 54/152. ő.e., i. m.; vö. *Grósz József és társai bűnpere*. Szerk.: Sólyom Gáborné, Szikra Kiadó, Budapest, 1951, 7. o.
- ¹⁸ MOL A. 276.f. 54/152. ő.e., i. m.; vö.. Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyháziügyi Hivatal tevékenysége*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2004, 182–183. o.
- ¹⁹ Póka György: *Az egyházközségek és egyesületek*. In: Magyar Katolikus Almanach II. Szent István Társulat, Budapest, 1988, 275–290. o.; vö. KALOT címszót – Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete. Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat, Budapest, 2009. <http://lexikon.katolikus.hu/K/KALOT.html>.
- ²⁰ 1946. I. tc. kimondja: „Az állampolgárok elidegeníthetetlen joga: a személyes szabadsághoz való jog... a vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása... az egyesülés és gyülekezési jog.” A kommunisták 2 év múlva érettnek látják a helyzetet, hogy mindezt felrúgják: minden nem kommunista egyesületet betiltsanak, az összes nem kommunista pártok vezetőit elüldözzék vagy lefogják stb.
- ²¹ Kiszely, i. m. 105. o.
- ²² Vö. Ember Judit: *Pócspetri*. Amicus, Budapest, 1989.
- ²³ Orbán J. Gyula: *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon*. METEM, Budapest, 2001. A diktatúra szellemében írt a mozgalomról Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1985.
- ²⁴ Orbán, i. m. 109., 111. o.
- ²⁵ Agostino Casaroli: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok 1963–1989*. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 139–140. o.
- ²⁶ Vö. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004; *20. századi magyar történelem 1900–1994*. Egyetemi tankönyv, szerk.: Gergely Jenő, Pölöskei Ferenc, Izsák Lajos, Korona Kiadó, Budapest, 2001; Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: *Az egyházak Magyarországon*. Korona Kiadó, Budapest, 1997.
- ²⁷ MOL XIX-B-1-v, 45-90-2/65.
- ²⁸ Szövegét lásd Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1973. Vö. Mészáros István: *Kimaradt tananyag I–II–III*. Márton Áron Kiadó, 1994–1995. II. 256–264. vö. 41–59. o.
- ²⁹ Mészáros i. m. II. 112. o.
- ³⁰ Mészáros, i. m. III/A. 102–104. o.
- ³¹ Vö. az MSZMP KB elé került javaslat 1989. VII. 28-án: *Állásfoglalás a MSZMP viszonyáról a valláshoz és az egyházakhoz*. In: Mészáros István: *Devictus vincit*. Szent István Társulat, 2002, 191. o.; vö. Mészáros István: *Ateista nevelés iskoláinkban 1950–1990*. Eötvös József Kiadó, Budapest, 1996.; vö. pl. *A marxizmus vallásmélete és a hallgatók materialista világnézeti nevelése*. Szerk.: Kónya István, Budapest, 1985. (A cseh-szlovák, lengyel, keletnémet és magyar módszerek 1985 táján, az ateista nevelés terén.)
- ³² Figyelemre méltó, hogy a nevelés irányát nem az oktatási minisztérium határozza meg, hanem a kommunista párt, az MSZMP KB.
- ³³ A rendeletek szövegét lásd Marosi Izidor: *A hitoktatás*. In: Magyar Katolikus Almanach. Szent István Társulat, Budapest, 1988, 625k.
- ³⁴ A témához tartozik az is, hogy a kor megújulását sürgető értelmiségieknek különböző áttöréseket sikerült elérniük az irodalom terén is, pl. *A Mester és Margarita* bemutatását.
- ³⁵ Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk*. Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- ³⁶ Napkelte c. műsorában, ATV, 2002. augusztus 9.
- ³⁷ Tomka, i. m.
- ³⁸ Az MSZMP PB június 21-i ülésének anyaga: MOL M-KS-288. f.5/188. ő.e. Vö. Szabó Csaba: *Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években*. Szerk.: Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2004., 77. o.
- ³⁹ Kerékgyártó István: *Keresztény kisközösségek*. In: Tájékoztató. A Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya kiadványa, 1984/5. 114–119. o.; vö. még Kónya, i. m. 237–252. o.